

AYLIK ETKİNLİKLERİN BETİMLENDİĞİ MADEN ESERLERİN ÜSLUP VE İKONOĞRAFİSİNDE DOĞU-BATI ETKİLEŞİMİ

LÜTFİYE GÖKTAŞ KAYA*

Mevsimlerin çeşitli şekillerdeki betimlemeleri ile ilk olarak Klasik ve Ortaçağ batı sanatında karşılaşılmaktadır. Erken dönemden başlamak üzere Yunan sanatında genellikle figürlerle sembolize edilen mevsimler, kimi zaman da mitolojik bir sahnenin içinde yer alabilmektedir. Erken Roma sanatında tek ve bütün figürlerle gösterilen mevsim betimlemeleri, dönemin sonuna doğru yine tek başına ancak bu kez büstler şeklinde yapılmaya başlanmıştır. Başlangıçta tamamen kadın figürlerinden oluşan bu sembollerin yerini yüzyılın ikinci yarısında erkek figürleri almıştır. Bu figürler aynı yüzyılın üçüncü yarısında para, lahit, mozayik gibi farklı yerlerde konu edilmiştir¹.

İlk olarak 4. yüzyılda karşılaşılan bu tür betimlemeler daha sonra da kullanılmaya devam edecek olan ikonografik bir geleneğin başlangıcını oluşturmuştur. 5.-6. yüzyıllarda, kadın büstleri şeklinde ve frontal duruşlarda mevsim betimlemeleri olmak üzere iki genel grup vardır. Bu döneme ait yirmi örnek üstünde kadın büstleri, iki örnek² üstünde ise uğraş halindeki figürlerle ifade edilen mevsim betimlemeleri yer almaktadır.

Bu türden betimlemeler 11. ve 12. yüzyıllarda Bizans sanatında da konu edilmeye devam etmiştir. Mevsimler, gündüz ve gecenin kişiselleştirilmesiyle dönen bir çarkın dört bölümü olarak ortaya çıkmaktadır. Benzer

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü, Safranbolu/KARABÜK.

¹ Doro Levi, "The Allegories of the Months in Classical Art." *The Art Bulletin*, 27, 1941, 287.

² Üstlerinde mevsim betimlemelerinin yer aldığı bu iki örnek, 4.-5.yüzyıla ait bronzdan yapılmış bir Macar kutusu ile 6.-7. yüzyıla ait Kordoba Vizigot mozayığıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. G.M.A. Hanfmann, *The Season Sarcophagus in Dumbarton Oaks*, 1951, 264.

anlatımlar Roma mimarisinde ve Gotik katedrallerinde de kullanılmaktadır³.

Mevsim betimlemeleri ile İslam sanatında ilk olarak Emeviler döneminde karşılaşılmaktadır. Özellikle Emevi yönetimi altındaki Suriye ve Filistin'de mevsim betimlemeleri hükümdarlar tarafından gösterilmeye başlanmıştır. Bu dönemin bilinen en erken örneği Kusayr Amra Sarayı'ndaki Helenistik etkili betimlemelerdir⁴. Abbasi döneminden günümüze gelebilen örnekler ise konuya açıklık getirecek sayıda ve nitelikte değildir.

Mevsim betimlemeleri İslam dönemi minyatürlerinde de yer almaktadır. Bugün Oxford Bodleian Kütüphanesi M.S. Bodl. Or. 133'de kayıtlı olan 14. yüzyıla ait *Kitab-al Bulhan* yazması, astroloji ve dini konuların işlendiği bir yazmadır. Yazmanın 54. sayfasında mevsimlerle ilgili dört sahne bulunmaktadır. Sayfanın altında yer alan dikey bölümün ilk kısmında, üç gezegen ismi, karşılarında da aylar yazılmıştır⁵.

Bir yılın on iki ayında yapılan çeşitli etkinlik betimlemelerinin kökeni ise yine İslam öncesi dönemlere uzanmaktadır. Roma dönemi sonlarında sıklıkla karşılaşılmaya başlayan aylara özgü etkinlik sahneleri Bizans döneminde de kullanılmaya devam etmiştir. Ortaçağ batı sanatında mevsim sahnelerinden daha yaygın olan aylık etkinlik sahneleri için Bizans dönemi belirli bir ikonografik kalıbın yerleşmeye başladığı dönemdir⁶. Her ayın bir figürle tanımlandığı bu betimlemeler ilk başlarda kırsal takvimin resimsel etkilerini taşımaktadır. Yani, figürün içinde bulunduğu hareket simgelediği ayın özelliğine göre şekillenmiştir.

Batı sanatında farklı sanat yapıtlarında karşılaşılabilen takvim niteliğindeki bu sahneler, İslam mimarisi ve resim sanatında görülmemekle birlikte maden ve fildişi eserler üstünde yer almaktadır.

Üstlerinde aylara özgü etkinliklerin betimlendiği maden örnekleri bir grup şamdan oluşturmaktadır. İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde iki, Sadberk Hanım Müzesi'nde bir olmak üzere Türkiye müzelerinde 3;

³ Hanfmann, *a.g.e.*, 265, 275.

⁴ W. Arnold, *Painting in Islam*, 1928, 30.

⁵ D.S. Rice, "The Seasons and the Labors of the Months in Islamic Art." *Ars Orientalis*, I, 1954, 3.

⁶ E. Atıl "Two II. Hanid Candlesticks at the University of Michigan." *Kuns des Orients*, VIII/1-2, 1972, 25.

belirlenebildiği kadarıyla Michigan Üniversitesi Koleksiyonu, Berlin İslam Eserleri Müzesi, Bologna Şehir Müzesi, Chicago Sanat Enstitüsü, Seattle Sanat Müzesi ve Tivoli'de olmak üzere yurt dışı müze ve koleksiyonlarda 6 örnek yer almaktadır. Chicago, Seattle ve Tivoli örnekleri hakkında detaylı bilgiye ulaşılamadığından çalışmaya dahil edilmemiştir. Ortaçağ Anadolu'suna ait olan bu şamdanlar dışında aynı süsleme programına sahip başka maden eser bilinmemektedir. Tüm şamdanlar kaide, gövde, omuz, boyun ve mumluk olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Yaklaşık aynı boyut ve biçimdedir (çizim 1).

Aylara özgü etkinlikler T.İ.E.M. 104⁷ (resim 1-2) ve 2958⁸ (resim 3-4), Sadberk Hanım İ.24-3627⁹ (resim 5), Michigan 1965/1.182¹⁰ (resim 6) ve Berlin B.I.499 envanter numaralı şamdanlarda¹¹ (resim 7) eserlerin gövde bölümlerinde tek başına betimlenmiştir. Bologna 897 numaralı şamdan¹² (resim 8) düzenleniş açısından adı geçen dört şamdandan farklıdır. Etkinlikler yine gövde bölümünde yer almakla birlikte, atlı avcı, eğlence, savaşçı sahnesi ve burç sembolleri ile birlikte işlenmiştir.

Bologna şamdanının dışındaki şamdanlarda gövde bölümlerinde oluşturulan geniş bir kuşak içine on iki madalyon yerleştirilmiştir (çizim 2). Madalyonlar içinde on iki figür farklı davranışlar içinde betimlenmiştir. Her bir davranış Ocak ayından Aralık ayına kadar içinde bulunulan ayı simgelemektedir. Ocak'tan Aralık'a kadar ayların sıralanma yönü sağdan sola doğrudur. Ancak Bologna şamdanında on iki madalyon yerine dokuz madalyon ve dokuz figür yer almaktadır .

Adı geçen şamdanlardaki sahneler aylara göre değerlendirildiğinde Ocak ayı betimlemesinin küçük farklılıklarla tüm şamdanlarda aynı olduğu

⁷ Rice, a.g.m., 1-39; Atıl, a.g.m., 1-33; *Anadolu Medeniyetleri III. Selçuklu/Osmanlı. Avrupa Konseyi 18. Avrupa Sanat Sergisi*, 1983, 78.

⁸ Rice, a.g.e., 1-39 (Rice'in çalıştığı dönemlerde Topkapı Sarayı Müzesi'nde olan ve çalışmada no. X envanter numarasıyla verilen eser bu gün Türk İslam Eserleri Müzesi'nde 2958 envanter numarasıyla kayıtlıdır); Atıl, a.g.m., 1-33; *Anadolu Medeniyetleri Sergisi*, 78.

⁹ F. Bodur, *Türk Maden Sanatı*, 1987, 96.

¹⁰ Atıl, a.g.m., 1-33; P.P. Soucek, *Islamic Art from the University of Michigan Collections*, 1978, 41-43; Atıl, W.T.Chase ve P.Jett, *Islamic Metalwork in the Freer Gallery of Art*, 1985, res. 55.

¹¹ H. Glück ve E. Dicz, *Die Kunst des Islam*, 1960, 588; Rice, a.g.m., 1-39; Atıl, a.g.m., 1-33; Museum für Islamische Kunst Berlin Staatliche Museen Preubisher Kulturbesitz, 1979, 131.

¹² Rice, a.g.m., 1-39; Atıl, a.g.m., 1-33.

görölmektedir. Bunlar, bir taburede oturan ve karşısındaki ateşte ısınmaya çalışan figürlerdir. T.İ.E.M. 104 (resim 9) ve 2958 ile Sadberk Hanım şamdanlarında, düz ayaklı bir tabureye oturan, sol tarafta bir dal şeklindeki nesneyle gösterilen alev ellerini ve ayaklarını uzatarak ısınan figürler vardır. Michigan şamdanında da oturuş tabure düz ayaklı olmakla birlikte, figürün karşısındaki bir dal değil, alevdir (resim 10). Berlin ve Bologna şamdanının 1. madalyonunda ise oturuş tabure düz ayaklı olmakla birlikte taburenin arka ayakları havada ve öne doğru eğilmiş şekildedir. Alev ise yine dal şeklindeki bir nesneyle gösterilmiştir (resim 11-12).

Bir tabure üzerinde oturarak ileri doğru uzattığı elleri arasında dal şeklinde bir nesne tutan figür Ocak ya da Şubat ayı simgesidir. Bu simge Batu sanatında İslam sanatından daha önce kullanılmaya başlanmış, özellikle Ortaçağ'da gelişme göstermiştir. Batı sanatındaki Ocak ya da Şubat figürleri genellikle manto gibi sıcak tutan bir giysi giymiş ve yüksek başlıklar takmışlardır¹³. Oysa İslam dönemi betimlemelerinde giysiler diğer aylardan farklı değildir. Başlıklar ise konik şapkaya dönüşmüştür. Alev ya da ateşi maden üstüne işlemenin zorluğundan olsa gerek, onu temsil etmek için kimi zaman bir dal ya da değnek, kimi zaman da ince, dalgalı bir çizgi kullanılmıştır.

Şubat betimlemesi şamdanlarda farklılık göstermektedir. T.İ.E.M. 104 ve Michigan şamdanında ellerinde kılıç ve kalkan tutan savaşçı figürleri vardır (resim 9-10). Kılıç ve kalkanlı savaşçı figürü Bologna şamdanının 8. madalyonunda yer almaktadır (resim 12). Sadberk Hanım ve Berlin şamdanlarında, ellerindeki bel ile toprağı belleyen figürler vardır (resim 11). T.İ.E.M. 2958'de ise kollarını iki yana doğru açarak ellerinde iki yuvarlak nesne tutan figür ile Şubat ayı simgelenmiştir.

Sadberk Hanım ve Berlin şamdanlarındaki bel ile toprağı belleyen figür çeşitli Avrupa ülkelerinde Şubat simgesidir. Ancak Batı sanatında, özellikle İngiltere'de Mart ayı olarak karşımıza çıkmaktadır. Almanya'da ise Nisan simgesi olarak görölmektedir¹⁴.

Mart betimlemesi T.İ.E.M. 2958 dışındaki şamdanlarda aynıdır. Burada bel ile toprağı belleyen bir figür yer alırken, diğer örneklerde omzunda

¹³ Rice, a.g.m., 20.

¹⁴ J.C. Webster, *The Labors of the Months in Antique and Medieval Art to the End of the Twelfth Century*, 1938, 175-179.

boynuzlu bir hayvan taşıyan figürler bulunmaktadır (resim 9-11). Aynı sahne Bologna şamdanının 2. madalyonunda yer almaktadır (resim 12). Omzunda boynuzlu hayvan taşıyan figürler genellikle Mart ayı simgesi olarak kullanılmaktadır.

Nisan betimlemesi şamdanlarda farklılık göstermektedir. T.İ.E.M. 104'de, kolları iki yana açık şekilde bir kolu altında yuvarlak nesne tutan figür (resim 9), 2958'de elinde çiçek sapı tutan figür, Sadberk Hanım'da sol omzunda orak tutan figür, Michigan'da bir elinde tırpan, diğer elinde tohum torbası tutan figür (resim 10), Berlin'de sağ omzunda orak tutan figür Nisan ayını simgelemektedir (resim 11).

Orakla ekin biçen figürler Nisan ayı simgeleridir. T.İ.E.M. 104'de oranın ucu kuş gagası şeklinde sonlamıştır. Böyle yapılarak muhtemelen tırpana benzetilmeye çalışılmıştır. Tırpan Ortaçağ'da Yakınoğu'da bilinmeyen bir tarım aletidir. Bu şekildeki harman sahneleri batı sanatında genellikle Ağustos ayı etkinliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Baltimore Walters Sanat Galeri'sinde bulunan madalyon üstünde¹⁵ böyle bir harman sahnesi yer almaktadır.

Mayıs betimlemesi T.İ.E.M. 104 ve Michigan şamdanında, bel üzerindeki bir ayağıyla toprağı belleyen figürlerle gösterilmiştir (resim 9-10). Diğer örneklerde ise farklı anlatımlar vardır. 2958'de omzunda boynuzlu bir hayvan taşıyan figür, Sadberk Hanım'da bir elinde çiçek tutan figür, Berlin'de sol omzunda orak, sağ elinde ekin destesi tutan figür (resim 11) Mayıs ayının simgeleridir. Berlin şamdanında karşılaşılan bir omzunda orak, diğer elinde ekin destesi tutan figür batı sanatında ve Gürcü takviminde de vardır¹⁶. Bu, uzun bir ikonografik geleneğin varlığını göstermektedir.

Haziran ayı betimlemesi şamdanlarda farklılık göstermektedir. T.İ.E.M. 104'de sağ kolunu yana doğru uzatarak, elinde çiçek tutan figür (resim 9), 2958'de bir elinde omzuna dayalı baston, diğer elinde çiçek tutan figür, Sadberk Hanım'da orakla ekin biçen figür, Michigan'da bir elinde orak, diğer elinde ekin destesi tutan figür (resim 10), Berlin'de elindeki orakla ekin biçen figür (resim 11) Haziran betimlemeleridir. Orakla ekin

¹⁵ Rice, a.g.m., pl. 20,b.

¹⁶ Rice, a.g.m., fig. 4.

biçen figür Bologna şamdanının 4. madalyonunda yer almaktadır (resim 12).

Temmuz ayı betimlemesi genellikle ortaklık gösteren sahnelerdendir. T.İ.E.M. 104 ve Michigan şamdanında, ellerinde orak tutan ve ekin biçen figürler aynıdır (resim 9-10). Sadberk Hanım ve Berlin şamdanlarında, ellerinde büyük bir bardak ya da kupa tutan figürler ortaktır (resim 11). Bu sahne Bologna şamdanının 6. madalyonunda yer almıştır (resim 12). 2958 ise, elinde çiçek tutan figürüyle diğer şamdanlardan ayrılmaktadır.

Ağustos, betimlenme olarak şamdanlarda benzerlik gösteren aylardandır. T.İ.E.M. 104 ve Michigan şamdanında bir elinde yelpaze, diğer elinde şişe tutan figürler aynıdır (resim 9-10). Sadberk Hanım ve Berlin'de elinde çiçek tutan figürler ortaktır (resim 11). 2958 ise orakla ekin biçen figürüyle diğerlerinden farklılık göstermektedir.

Eylül ayı T.İ.E.M. 104 ve Michigan şamdanında iki elinde sepet taşıyan figürlerle simgelenmiştir (resim 9-10). Sadberk Hanım ve Berlin şamdanlarında sol elinde balta tutan figürler ortaktır. Ancak Berlin şamdanında figür diğer elinde bir şişe tutmaktadır (resim 11). 2958'de ise elinde çiçek tutan figür Eylül ayının simgesi olmuştur.

Ekim ayı T.İ.E.M. 104 ve Michigan şamdanında bir elinde kapan, diğer elinde omzuna attığı tavşanı taşıyan avcı figürleriyle betimlenmiştir (resim 9-10). Diğer örneklerde farklı davranışlar vardır. 2958'de baston ve şişe ile gösterilen figür, Sadberk Hanım'da sağ elinde omzuna dayadığı bir baston, sol elinde yuvarlak bir nesne tutan figür, Berlin'de bir elinde kılıç, diğerinde kalkan tutan savaşçı figürü (resim 11) ile Ekim ayı simgelenmiştir.

Kasım ayı her şamdanda farklılık göstermektedir. T.İ.E.M. 104'de sağa dönmüş, iki eli arasında meyve ya da çiçek demeti olabilecek yuvarlak bir nesne tutan figür (resim 9), 2958'de bir elinde baston, diğerinde çiçek tutan figür, Sadberk Hanım'da sol elinde omzuna dayadığı bir bastonu tutarken, sağ elindeki bir şeyi ağzına götüren figür, Michigan'da elinde meyve ya da çiçek demeti tutan figür (resim 10), Berlin'de sol elinde baston, sağ elinde tanımlanamayan üç nesne tutan figür (resim 11) Kasım ayı betimlemeleridir.

Aralık ayı betimlemesi T.İ.E.M. 104 ve Michigan şamdanında aynıdır. Figürler sağ yöne doğru yürürken betimlenmiştir (resim 9-10). Diğer şamdanlarda farklı davranışlar vardır. 2958'de bir elinde baston, diğerinde tavşan tutan figür, Sadberk Hanım'da sağ elinde sepet tutan figür, Berlin'de ise, elinde kapan olabilecek dikdörtgen bir nesne tutan figür (resim 11) Aralık simgesidir. Bologna şamdanının 9. madalyonunda da sağ elinde kapan tutan avcı figürü yer almaktadır (resim 12).

Gövde bölümlerinde aylara özgü etkinliklerin betimlendiği şamdanlardan T.İ.E.M. 104 ve Michigan şamdanı kendi içinde bir grubu oluşturmaktadır. Şamdanlarda, Ocak, Şubat, Mart, Mayıs, Temmuz, Ağustos, Eylül, Ekim, Kasım ve Aralık betimlemeleri olmak üzere 10 sahne aynıdır. Şamdanlar muhtemelen aynı atölyede, aynı kalıp ya da kalıplar kullanılarak yapılmış olmalıdır.

Sadberk Hanım ve Berlin şamdanı işleniş açısından 8 ortak sahne içermektedir. Bunlar, Ocak, Şubat, Mart, Nisan, Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül ayı betimlemeleridir. Üslup açısından ise Berlin ve Bologna şamdanı benzerlik göstermektedir. Berlin'de başlık biçimleri İslam geleneğine uygun değildir. Bologna'da ise figürler başlıksızdır. Ancak her iki şamdanda da duruşlar aynıdır.

2958 numaralı şamdan kompozisyon ve üslup açısından grubun örneklerinden farklılık göstermektedir. Diğer örneklerden daha uzun boylu, daha yuvarlak hatlara sahip figürlerin başlıksız ve halesiz oluşu İslam ikonografisine çok uygun değildir. İslam betimleme sanatında figürlerin başının etrafında hale olması anlayışı vardır. Özellikle maden sanatı incelendiğinde 14. yüzyıl sonuna kadar halesiz insan figürünün olduğu örnek sayısı çok azdır. Ayrıca diğer örneklerde etkinlik kalıplarının ortaklığı dikkate alındığında 2958'de ayların birbirine karıştırıldığı, daha özensiz bir işçilik gösterdiği ve farklı bir atölyede farklı kalıplar kullanılarak yapıldığı söylenebilir.

Aylara özgü etkinliklerin her biri, kimi istisnalar olsa da, betimlendiği ayın en yaygın işiyle ilgilidir. Yapılan işler toprağı bellemek, sürmek, ekin biçmek ya da harman dövmek gibi tarımla ilgilidir. Omzunda boynuzlu hayvan taşıyan figürler sürüyle ilgilenen bir çobanı, elinde yelpaze, şişe ya da kupa taşıyan figürler sıcak karşısındaki tutumu, ateş karşısında ısınan figürler ise soğuğa karşı davranışı sergilemektedir.

Aylara özgü etkinlik betimlemelerinin kökeni daha önce de belirtildiği gibi İslam öncesi dönemlere uzanmaktadır. Örneğin, Temmuz ayı betimlemelerinde kullanılan ekin biçme işi ya da omzunda orak taşıyan figürler klasik dönemde de kullanılmıştır. Bizans döneminde, Mart ayı için kılıçlı ve kalkanlı asker, Nisan ayı için oğlak taşıyan figür, Ağustos için yelpaze taşıyan ve bir şeyler içerek serinlemeye çalışan figürler bu ayların sembolik biçimi olmuştur. 12. yüzyılda batıda, özellikle İtalya ve Fransa'da aylara özgü etkinlikler çok popüler hale gelmiştir¹⁷. Ancak hiçbir dönemde her ay için belirgin bir kalıp oluşmamıştır. Bunun nedeni sahnelerdeki işlerin bölgeden bölgeye farklılık göstermesidir.

Bizans dönemindeki ikonografik kalıbın örneklerine Yakındoğu'da çok daha erken dönemlerde rastlanmaktadır. British Müzesi'nde bulunan 4.-5. yüzyıla ait bir yer mozayığında Mart ayı oğlak tutan bir figürle, Eylül meyve sepetli, Ekim ise tavşanlı figürle ifade edilmiştir. Palestine'de, Lady Mary Manastırı'nın 6. yüzyıla ait yer mozayığında Mart kalkanlı, miğferli bir askerle, Nisan oğlak tutan figürle, Eylül boynundaki bir boyundurukta iki sepet taşıyan figürle betimlenmiştir. Yine Palestine'deki Al-Hamman kaldırım mozayığında Nisan omzunda kuzu taşıyan figürle, Ağustos yelpaze tutan ve şişeden bir şeyler içen figürle, Kasım ise kapanlı figürle sembolize edilmiştir¹⁸. Bu betimlemelerde görülen kare şekilli yelpaze, uzun bir baston ucundaki yuvarlak şekilli kapan, dikdörtgen ve kulplu sepetler incelenen şamdanlardaki objelerle biçim açısından da benzerlik göstermektedir.

Bizans el yazmalarında da bu ikonografik kalıbı bulmak mümkündür. Roma Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan 9. yüzyıl el yazmasında Mart için kılıçlı, kalkanlı, miğferli asker figürü, Eylül için boyundurukla iki sepet taşıyan figür kullanılmıştır. Venice'deki San Marco Kütüphanesi'nde bulunan 11. yüzyıl el yazmasında ise, Şubat ateşte ısınmaya çalışan figürle, Mart yine aynı figürle, Nisan omzunda kuzu taşıyan çoban figürüyle, Haziran orakla biçme yapan figürle, Temmuz dövenle harman döven figürle, Ağustos elinde yelpaze tutan figürle, Eylül sepet taşıyan figürle ve Ekim omzundaki bastonun ucunda kuş kapanı taşıyan figürle betimlenmiştir¹⁹. Betimlemeler söz edilen maden eserler üstündeki betimlemelerle büyük benzerlik göstermektedir.

¹⁷ Atıl, a.g.m., 25.

¹⁸ Atıl, a.g.m., 25.

¹⁹ Atıl, a.g.m., 26.

Bizans ve İslam örnekleri karşılaştırıldığında Ocak betimlemelerindeki ısınma olayının her iki ikonografide de aynı olduğu görülmektedir. Şubat ayının kılıçlı, kalkanlı bir asker figürüyle ifade edilmesi daha çok İslam örneklerine uygundur. Aynı figürün Bizans'ta kimi zaman Mart ayını simgelediği izlenmektedir. Omzunda kuzu ya da oğlak taşıyan çoban figürü İslam örneklerinde ve Bizans'ta genellikle Mart ayının ifade şeklidir. Nisan ayı betimlemelerinde kullanılan tarımla ilgili işlerden ekin ekme ve biçme olayı her iki dönemde de vardır. Ancak ekin ekme işi Bizans'ta daha azdır. Mayıs ayı için belleme, Haziran ve Temmuz için ekin biçme her iki ikonografide de kullanılmaktadır. Ağustos ayı betimlemelerindeki, bir şeyler içerek ve yelpazelenerek serinlemeye çalışan figür kalıbı Bizans ikonografisinde daha yaygındır. Eylül ayı için bağ bozumu betimlemesi İslam ikonografisinde kullanılmaktadır. Bizans'ta ise aynı ay sepetlerde toplanmış meyvelerle ifade edilmiştir. Ekim ayı simgesi olarak avcı figürü kullanımı İslam anlayışında tipik bir betimlemedir. Aynı ifade şekli Bizans'ın klasik döneminde yaygındır. Kasım ayı betimlemelerinde, figürlerin ellerinde tuttukları çiçek sapı ise her iki ikonografide kullanılmaktadır. Bizans ikonografisinde Aralık ayı buğday ekme, yabancı tavşan ya da domuz avlama gibi çok çeşitli etkinliklerle ifade edilmektedir²⁰. Aynı ayın betimlemesinde kullanılan bir yöne doğru yürüyen figürlerin anlamı ise çözümlenememiştir. Bu figürler Rice (1954) ve Atıl (1972) tarafından el ve kol işareti yaparak biriyle konuşan figürler olarak tanımlanmakta ve on ikinci madalyonu tamamlamak amacıyla yapıldıkları düşünülmektedir.

İslam sanatında söz konusu şamdanlar dışında yılın on iki ayına özgü etkinliklerin bir takvim niteliğinde ve kalıplaşarak ifade edildiği örnekler bilinmemektedir. Ancak, 1199 tarihli *Kitab el-Tıryak* ve 1223 tarihli Cleveland ibriğinde, bel ile toprağı belleyen, orakla biçme işi yapan ve saba ile tarla süren figürler yer almaktadır. Bu örnekler, tek tek sahneler şeklinde olsa da, İslam dünyasında 12. yüzyıl sonlarından itibaren bu türden anlatımların varlığını göstermektedir.

Ayrıca Azerbaycan bölgesinde 12. yüzyıl sonu ile 13. yüzyıl başlarına ait bir Gürcü yazmasında dört figürlü sahne ile Mayıs, Haziran, Ekim ve Kasım ayları betimlenmiştir. Bunlardan Mayıs asker figürü, Haziran ekin biçen, Ekim dövenli ve Kasım tohum eken bir figürle ifade edilmiştir²¹. 17. yüzyıla

²⁰ Atıl, a.g.m., 26-27.

²¹ Rice, a.g.m., fig.4.

ait Gürcü yazmalarında da bu sahnelerin görülüyor olması aynı ikonografik geleneğin daha geç dönemlerde de devam ettiğini göstermektedir.

Konu edilen maden eserlerde, aylara özgü etkinliklerin betimlendiği sahnelerde, figürlerin sağdan sola doğru kapanan, beli kuşaklı, kolları tırazlı, etek boyları diz kapağı hizasında olan önü açık elbiseler giydikleri görülmektedir. Aynı elbise özellikleriyle 13. yüzyılda Diyarbakır'da hazırlanan, El Cezeri'nin *Otomata*²² adlı yazmasında ayakta gösterilen figürlerde de karşılaşılmaktadır²³.

Ayları simgeleyen figürlerde bir diğer üslup özelliği ayakların yere parmak ucunda basmasıdır ki paralellerine Orta Anadolu'ya ait 1288 tarihli *Kitab-ı Dakaik al-Hakaik* yazmasında²⁴ rastlanmaktadır. Yazmanın 73b sayfasında, başında kenarlı başlığı ile kapalı yakalı, uzun kollu, tırazlı elbise giyen kanatlı figürün ayakları yere hafif, parmak ucunda basmaktadır²⁵. Konya Karatay Müzesi'ndeki Kubadabad Sarayı'ndan gelme yıldız biçimli duvar çinilerinde de aynı özelliği bulmak mümkündür²⁶.

Sonuç olarak, aylara özgü etkinlik betimlemelerinde konu işlenişine ve gelişimine bakıldığında, İslam sanatının Bizans'ın klasik dönemine kadar uzanan bir ikonografik süreçten etkilendiği söylenebilir. Ortaçağ'ın sosyal, kültürel ve politik yapısı düşünüldüğünde, dönemin Batı ve Doğu sanatında böylesine iç içe geçmişlik doğallık kazanmaktadır. Bu dönemde farklı bölge eserlerindeki benzer üslup ve ikonografik kalıp özellikleri kültür etkileşimi ve sanatçı dolaşımı ile açıklanabilir. Söz konusu eserlerin, maden atölyelerinde çalışan Müslüman olmayan ustalarca üretildiği ya da ellerinde Bizans kalıpları olan Müslüman ustalarca yapıldığı düşünülebilir.

KAYNAKÇA

Anadolu Medeniyetleri III. Selçuklu/Osmanlı. Avrupa Konseyi 18. Avrupa Sanat Sergisi, İstanbul 22 Mayıs-30 Ekim 1983.

ARNOLD, W. *Painting in Islam*, Oxford, 1928.

²² El-Cezeri, *Otomata (Kitab fî Marîfet el-Hendesîye)*. T.S.M.K. Ahmet III, No.3472.

²³ Ö. Süslü, *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, 1989, 52-60.

²⁴ *Kitab-ı Dakaik al-Hakaik. Nasr-el-din Sivasi'nin Tezkeresi*. Paris Milli Kütüphanesi, Persian 174 (Nouveau 899).

²⁵ Süslü, *a.g.e.*, res.79.

²⁶ Süslü, *a.g.e.*, 64-89.

- ATIL, ESİN. "Two II. Hanid Candlesticks at the University of Michigan." *Kuns des Orients*, VIII/1-2, 1972: 1-33.
- ATIL, E.,W.T. Chase ve P.Jett. *Islamic Metalwork in the Freer Gallery of Art*, Washington 1985.
- BAER, EVA. *Metalwork in Medieval Islamic Art*, New York 1983.
- BODUR, FULYA. *Türk Maden Sanatı*, İstanbul 1987.
- GLUCK, H., E. DIEZ. *Die Kunst des Islam*, Berlin 1960.
- HANFMANN, G.M.A. *The Season Sarcophagus in Dumbarton Oaks*, Cambridge, 1951.
- LEVI, DORO. "The Allegories of the Months in Clasical Art." *The Art Bulletin*, 27, 1941: 251-291.
- Mueum für Islamische Kunst Berlin Staatliche Museen Preubisher Kulturbesitz*, Berlin-Dahlem 1979.
- RICE, D.S. "The Seasons and the Labors of the Months in Islamic Art." *Ars Orientalis*, I, 1954:1-39.
- SOUCEK, P.P. *Islamic Art from the University of Michigan Collections*, Ann Arbor 1978.
- SÜSLÜ, ÖZDEN. *Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, Ankara, 1989.
- WEBSTER, J.C. *The Labors of the Months in Atique and Medieval Art to the End of the Twelfth Century*, Evanston and Chicago 1938.

Resim 1 - T.İ.E.M 104 envanter numaralı şamdan. Genel görünüm.

Resim 2 - T.İ.E.M 104 envanter numaralı şamdan. Ayrıntı.

Lütfiye Gökteş Kaya

Resim 3 - T.İ.E.M. 2958 envanter numaralı şamdan. Genel görünüm.

Resim 4 - T.İ.E.M. 2958 envanter numaralı şamdan. Ayrıntı.

Resim 5 - Sadberk Hanım şamdani
(Bodur 1987).

Resim 6 - Michigan şamdani
(Atıl-Chase-Jett 1985)

Resim 7 - Berlin şamdani (Rice 1954).

Resim 8 - Bologna şamdani (Atıl 1972).

Lütfiye Gökteş Kaya

3. Mart

2. Şubat

1. Ocak

6. Haziran

5. Mayıs

4. Nisan

9. Eylül

8. Ağustos

7. Temmuz

12. Aralık

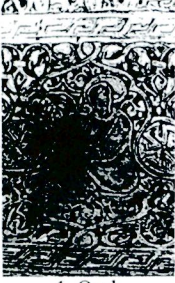
11. Kasım

10. Ekim

Resim 9 - T.İ.E.M 104 numaralı şamdan. Aylara göre etkinlikler (Rice 1954 düzeltilerek).

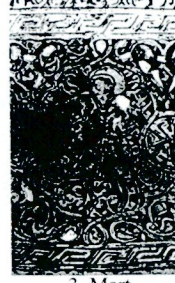

1. Ocak

2. Şubat

3. Mart

4. Nisan

5. Mayıs

6. Haziran

7. Temmuz

8. Ağustos

9. Eylül

10. Ekim

11. Kasım

12. Aralık

Lütfiye Gökteş Kaya

3. Mart

2. Şubat

1. Ocak

6. Haziran

5. Mayıs

4. Nisan

9. Eylül

8. Ağustos

7. Temmuz

12. Aralık

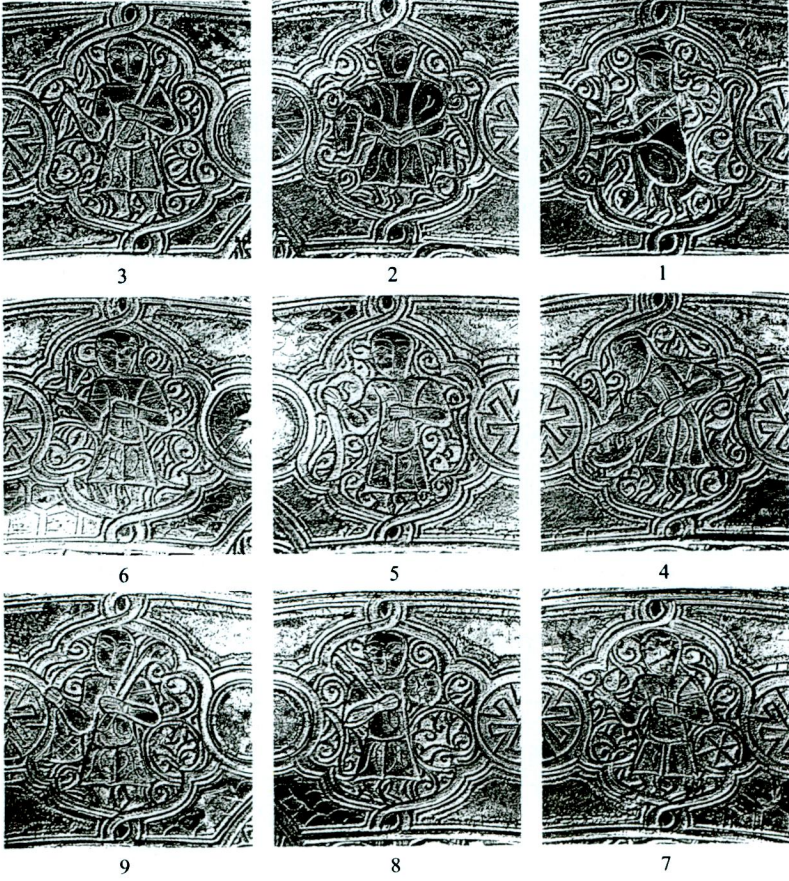

11. Kasım

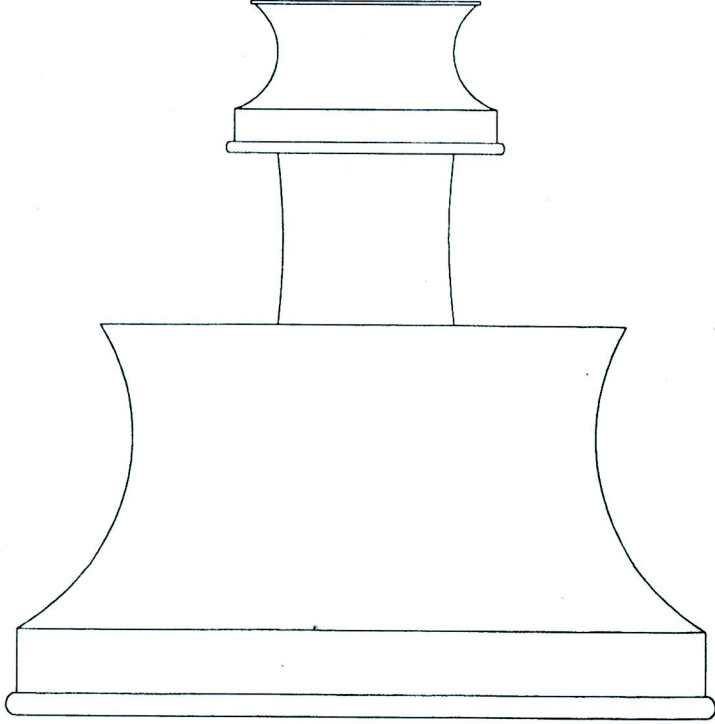
10. Ekim

Resim 11 - Berlin şamdanı. Aylara göre etkinlikler (Rice 1954 düzeltilerek).

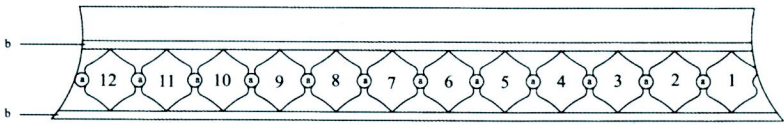

Resim 12 - Bologna şamdanı. Aylara göre etkinlikler (Rice 1954 düzeltilerek).

Lütfiye Gökteş Kaya

Çizim 1 - Aylık etkinliklerin betimlendiği şamdanların biçim çizimi (L. Gökteş Kaya)
(T.İ.E.M. 104 envanter numaralı şamdanın ölçüleri ile çizilmiştir)..

1. Ocak	4. Nisan	7. Temmuz	10. Ekim
2. Şubat	5. Mayıs	8. Ağustos	11. Kasım
3. Mart	6. Haziran	9. Eylül	12. Aralık

- a. Sivastika motifi
b. Kesik meyandır motifi

Çizim 2 - Aylık etkinliklerin betimlendiği şamdanlarda madalyon açılımları (L. Gökteş Kaya).

AYLAR	T.İ.E.M.104	T.İ.E.M.2958	S.H.M.İ.24.3627	Mic.1965/1.182	Berlin I.B.499
Ocak	Alevle isinan figür	Alevle isinan figür	Alevle isinan figür	Alevle isinan figür	Alevle isinan figür
Şubat	Kılıç ve kalkan tutan figür	İki elinde yuvarlak nesne tutan figür	Bel ile toprağı belleyen figür	Kılıç ve kalkan tutan figür	Bel ile toprağı belleyen figür
Mart	Omzunda boynuzlu hayvan taşıyan figür	Bel ile toprağı belleyen figür	Omzunda boynuzlu hayvan taşıyan figür	Omzunda boynuzlu hayvan taşıyan figür	Omzunda boynuzlu hayvan taşıyan figür
Nisan	Bir kolu altında yuvarlak nesne tutan figür	Bir elinde çiçek tutan figür	Sol omzunda orak tutan figür	Bir elinde turpan, diğer elinde tohum torbası tutan figür	Sağ omzunda orak tutan figür
Mayıs	Bel ile toprağı belleyen figür	Omzunda boynuzlu hayvan taşıyan figür	Bir elinde çiçek tutan figür	Bel ile toprağı belleyen figür	Sol omzunda orak, sağ elinde ekin destesi tutan figür
Haziran	Sağ kolunu yana uzatarak sol elinde çiçek tutan figür	Bir elinde baston, diğer elinde çiçek tutan figür	Orakla ekin biçen figür	Bir elinde orak diğer elinde ekin destesi tutan figür	Orakla ekin biçen figür
Temmuz	Orakla ekin biçen figür	Bir elinde çiçek tutan figür	Elinde bardak ya da kupa tutan figür	Orakla ekin biçen figür	Elinde bardak ya da kupa tutan figür
Ağustos	Bir elinde yelpaze, diğer elinde şişe tutan figür	Orakla ekin biçen figür	Elinde çiçek tutan figür	Bir elinde yelpaze, diğer elinde şişe tutan figür	Elinde çiçek tutan figür
Eylül	İki elinde sepet taşıyan figür	Bir elinde çiçek tutan figür	Sol elinde balta tutan figür	İki elinde sepet taşıyan figür	Sol elinde balta, sağ elinde şişe tutan figür
Ekim	Bir elinde kapan, omzunda tavşan taşıyan figür	Bir elinde baston, diğer elinde şişe tutan figür	Bir elinde baston, diğer elinde yuvarlak nesne tutan figür	Bir elinde kapan, omzunda tavşan taşıyan figür	Kılıç ve kalkan tutan figür
Kasım	Sağa dönmüş iki eli arasında meyve ya da çiçek tutan figür	Bir elinde baston, diğer elinde çiçek tutan figür	Bir elinde baston, diğer elinde şişe tutan figür	Elinde meyve ya da çiçek demeti tutan figür	Sol elinde baston sağ elinde üç nesne tutan figür
Aralık	Sağ yöne yürüyen figür	Bir elinde baston, diğer elinde tavşan tutan figür	Sağ elinde sepet tutan figür	Sağ yöne yürüyen figür	Bir elinde kapan tutan figür

Etkinliklerin ay ve örneklere göre dağılımını gösterir tablo (L. Göktaş Kaya)

